

על מלחמה וחוסן לאומי: בעקבות דברי הרמטכ"ל אביב כוכבי

מאיר אלרן וקרמית פדן

הרמטכ"ל, רא"ל אביב כוכבי, קבע בנאומו האחרון בין היתר כי "חוסן לאומי הוא...מכפיל חיובי עבור צה"ל והוא מכפיל שלילי, כשהוא חזק ואיתן, עבור האויבים שלנו...כשהם יראו שהעם כאן מבין את הנדרש ... יש לזה משמעות אדירה...[גם] על צה"ל...[וגם כזו] שתרפה את ידיו של האויב". נשאלת השאלה מה עושה מדינת ישראל על מנת לקדם את החוסן הלאומי ולהבטיח שהחזית האזרחית תתפקד באופן סביר ככל הניתן בעת מלחמה שבמסגרתה היא צפויה לספוג פגיעות קשות בנפש, ברכוש ובתשתיות חיוניות. עד כה ממשלת ישראל נמנעה במפגיע מלעדכן את הציבור בדבר הערכותיה לגבי נזקי המלחמה מחשש ליצירת פאניקה ומפגיעה בתחושת הביטחון בקרב הציבור. ייתכן שדברי הרמטכ"ל משקפים שינוי בגישת הצבא לנושא זה. אנו סבורים כי יש מקום לשקול את הדרכים שיסייעו לשפר באופן הדרגתי את המוכנות המנטלית של הציבור לקראת המלחמה הבאה ונזקיה באמצעות הסברה מקדימה ומושכלת, בה יתואר מה צפוי להתרחש בחזית האזרחית בעת מלחמה נרחבת. יש בכוחה של הסברה ממוסדת ומוקפדת כזו לחזק את החוסן הלאומי.

מפקדיו הבכירים של צה"ל אינם נוטים לדון או להתבטא בפומבי אודות הקשר בין מלחמה לחוסן לאומי. חריג לעניין זה היו דבריו של הרמטכ"ל, רא"ל אביב כוכבי, בנאום שנשא לזכרו של הרמטכ"ל ה-15 אמנון ליפקין-שחק (ז"ל) ב-25 בדצמבר מרכז הבינתחומי בהרצליה. במסגרת זו קבע הרמטכ"ל כי "מלחמה היא המוצא האחרון...אבל כשנגיע [אלה]...נצטרך לפעול בכל העוצמה וזה כרוך בנפגעים [מצדנו]...זה אומר שהמלחמה לא תימשך יום ויומיים...נעשה הכול כדי לקצר אותה אבל בזמן הזה גם העורף ייפגע. ואני מבקש להוסיף כאן לתודעה שלנו...את עניין החוסן הלאומי. אנחנו נידרש לחוסן לאומי ואנחנו נידרש שכל מי שיש לו השפעה על החוסן של העם יפעל את פעולתו. חוסן לאומי הוא...מכפיל חיובי עבור צה"ל והוא מכפיל שלילי, כשהוא חזק ואיתן, עבור האויבים שלנו...כשהם יראו שהעם כאן מבין את הנדרש [את תופעת המלחמה ואת המשמעות שלה] יש לזה משמעות אדירה...[גם] על צה"ל...[וגם כזו] שתרפה את ידיו של האויב".

"חוסן" הפך למושג רווח בשיח הציבורי בשנים האחרונות והוא מוזכר לרוב בנסיבות של עימותים מצומצמים, כמו שיגורי רקטות מרצועת עזה, ולעתים רחוקות מאוד בנסיבות של מלחמה בהיקף רחב, כמו בהקשר לעימות החזוי בין ישראל לאיראן ושלוחותיה בחזית הצפונית. לא ברור למה התכוון בדיוק הרמטכ"ל בדברו על חוסן לאומי, אם כי מדבריו עולה כי ככל הנראה התכוון לעמידה איתנה של החברה הישראלית במלחמה. בספרות המקצועית חוסן (resilience) מבטא את יכולתה של מערכת להתמודד בגמישות עם הפרעה קשה, לקיים מידה סבירה של רציפות תפקודית במהלכה ולהתאושש במהירות לאחריה תוך חזרה לתפקוד נורמלי או אף משופר.

בעקבות קביעותיו הנוקבות והנדירות של הרמטכ"ל, נציג פרשנות לדבריו ולהשלכות הנובעות מהן על היערכות המערכת האזרחית הישראלית לקראת עימות נרחב המסתמן מדבריו כמוחשי ואולי קרוב:

א. למרות הדגש המובהק בנאום על המענה ההרתעתי וההתקפי של צה"ל מול יריביה של ישראל, חשוב לציין את התייחסותו המובלטת גם להיבט ההגנתי לסוגיו ובמסגרת זו גם לרכיב החוסן. כך, לדוגמה, כבר בהבחנה שערך הרמטכ"ל בין ביטחון לתחושת ביטחון של האזרחים הוא כרך הלכה למעשה בין שני הרכיבים - עוצמה צבאית ועוצמה אזרחית: *"התפקיד של צה"ל הוא לא רק לספק ביטחון. התפקיד הוא גם לספק תחושת ביטחון..."*. דברים אלה חורגים מהתבטאויות פומביות של בכירים צבאיים בעבר. עולה מהם בבירור שהרמטכ"ל מעניק חשיבות רבה גם למשכה הצפוי של המלחמה גם לפוטנציאל הטמון במספר נפגעים רב ובנזק גדול לתשתיות חיוניות הכרוכים בה בצד הישראלי (ללא פירוט), ובהמשך ישיר למרכיב החוסן הלאומי הישראלי. אפשר להסיק מדברים אלה שלא זו בלבד שבמלחמה עתידית צפויות פגיעות קשות בתווך האזרחי אלא שאף ראוי לייצר עבור הציבור הכנה מנטלית מקדימה לכך.

ב. הרמטכ"ל נתן ביטוי פומבי להנחה כי תפיסת החוסן אמורה לשמש מענה אזרחי בעל משקל ניכר במלחמה הבאה – הן בתווך האזרחי הן בתווך הצבאי וכ"מכפיל כוח", המשפיע לחיוב על אורך הנשימה הביטחוני של ישראל ועל תוצאות המלחמה. דברים ברוח זו נאמרו בספטמבר האחרון על ידי מפקד פיקוד העורף, אלוף תמיר ידעי, במאמרו שפורסם בכתב העת "בין הקטבים". יש בדברים אלה משום אמירה מכוונת בשיח הישראלי על אודות סוגיית החוסן.

ג. הרמטכ"ל לא התייחס לשאלה מה יש לעשות על מנת לחזק את החוסן הלאומי למעט ציפיותו "שכל מי שיש לו השפעה על החוסן של העם יפעל את פעולתו". הגורמים - מבוססי המחקר - הנחשבים כמסייעים לחיזוק חוסן הם האזרחים במסגרת קהילתיותיהם, הרשויות המקומיות ומנהיגיהן, ארגוני חברה אזרחית וכן מנגנוני הממשל המרכזי. מנגנונים אלה אמורים לאפשר את התנאים התקציביים והפיזיים להעצמת החוסן, כולל באמצעות גורמי הביטחון וגופי המענה הראשוניים והמשניים. זאת ועוד, בישראל יש לצה"ל תפקיד חשוב בבניית חוסן, גם באמצעות פעולותיו של פיקוד העורף לפני ובמהלך המלחמה, באספקת ביטחון שוטף ובהצלחותיו (ומחדליו) בעת עימות, המשפיעים ישירות על המורל הלאומי ועל התפקוד האזרחי.

ד. דברי הרמטכ"ל התייחסו לראשונה להשפעה של החוסן החברתי הישראלי, הן במישורין – בהקשר למלחמה – והן בעקיפין, בהקשר לחיזוק ההרתעה. אמירה חשובה זו נשענת על הבנה כפולה לפיה: א) קיום והמחשת חוסן אזרחי מובהק בזמן מלחמה (בה מכוון האויב את עיקר מאמציו לתווך האזרחי) יוצרים לכשעצמם תמונת ניצחון כלפי פנים לאזרחי ישראל וכלפי חוץ ליריבי ישראל; ב) חוסן ישראלי מופגן בטווח הארוך עשוי ליצור תחושה של חוסר תוחלת אצל האויב לגבי מימוש כוונותיו העוינות מול ישראל.

דברי הרמטכ"ל משקפים התקדמות חשובה בתפיסת הביטחון של ישראל, שכן הם מעניקים לתווך האזרחי לא רק תפקיד סביל – בחזקת הגורם האמור לספוג את ההפרעות הקשות מצד

האויב, אלא גם תפקיד פעיל כשותף ליכולת צה"ל להתמודד עם האויב ולהשיג ניצחון עליו. אמנם, שורשיה של הבנה זו טמונים עמוק באתוס הישראלי אך בדברי הרמטכ"ל יש יותר מכך. דבריו מצביעים על הזיקה בין תפקוד החזית האזרחית הישראלית לבין התמורה שחלה באסטרטגיה של האויב המציב בצורה חדשה, מזה שנות דור, את מה שעדיין מכונה בישראל "העורף" כמטרה הראשית של פעולותיו המלחמתיות.

אם כך, נשאלת השאלה מה עושה מדינת ישראל על מנת להבטיח שהחזית האזרחית תמשיך לתפקד ככל הניתן וברמה סבירה בעת מלחמה חזויה, שבמסגרתה היא צפויה לספוג פגיעות קשות מאוד ("ללא תקדים") בנפש, ברכוש ובתפקוד התשתיות החיוניות, כפי שמקובל לתאר בהתבטאויות ישראליות. בעשרים השנים האחרונות נוצר בישראל מודל מוצלח באזור "עוטף עזה" המציע מענה כוללני, צבאי ואזרחי משולב, לאתגר הביטחוני הגובר. בתמצית, המענה מול ההתקפות של חמאס בא לידי ביטוי באופן מובהק ביישום תפיסת החוסן הנשענת גם על תמיכה ביטחונית מוצקה. מודל מוצלח זה, הניכר בפריחה המשקית והקהילתית של יישובים ב"עוטף עזה" ושל העיר שדרות, תוך כדי אתגור ביטחוני נמשך, ראוי לחיקוי בכלל ישראל ועל פי סדר עדיפויות ממשלתי. למרבה הצער, מדינת ישראל אינה פועלת לשם כך ואף לא ליישום התפיסה המשולבת, הצבאית-אזרחית.

המלצה מערכתית זו מחייבת חשיבה ממשלתית עמוקה וקבלת החלטות בעלות משמעות תקציבית וארגונית. התקדמות בכיוון זה יכולה להתבצע בהדרגה על ידי מהלכים אמיצים בדרך לחיזוק חוסן חברתי ברמה הלאומית. דוגמה לכך באה לידי ביטוי בשאלה באיזו מידה ישראל תחליט להציג בפני אזרחיה את ההיערכות הממוסדות לגבי היקף ההפרעות והנזקים של המלחמה העתידית בחזית האזרחית. נראה כי לא זו בלבד שהציבור אינו מכיר ואינו מבין את הסיכונים הטמונים עבורו בעימות עתידי, אלא שהוא אף נותר אדיש אליהם. שכן נראה כי (גם) דברי הרמטכ"ל אודות פגיעה אפשרית קשה בעורף לא עוררו שיח ציבורי. דאגה מכך שהציבור אינו מוטרד מתוכנם של דברי הרמטכ"ל הביע נשיא המדינה, ראובן ריבלין, בעת הגשת ההערכה האסטרטגית של המכון למחקרי ביטחון לאומי ב-6 ינואר 2020.

עד כה ממשלת ישראל נמנעה במפגיע לעדכן את הציבור בדבר ההערכות לגבי נזקי המלחמה מחשש ליצירת פנאיקה ומפגיעה בתחושת הביטחון בקרב הציבור. ייתכן שדברי הרמטכ"ל משקפים שינוי בגישת הצבא לנושא זה. אנו סבורים כי יש מקום לשקול את הדרכים שתסייענה לשפר באופן הדרגתי את המוכנות המנטאלית של הציבור לקראת המלחמה הבאה ונזיקה באמצעות הסברה מקדימה, באמצעותה יפורט מה צפוי להתרחש בחזית האזרחית בעת מלחמה נרחבת. יש בכוחה של הסברה מובנית ומושכלת כזו לחזק את החוסן הלאומי. ולצד בנייה של יכולות התקפה והגנה צה"ליות זו תוכל לשמש ערובה משמעותית שתסייע לחזית האזרחית להתמודד בהצלחה עם ההפרעות הקשות של המלחמה הבאה.